

Petraç Risto

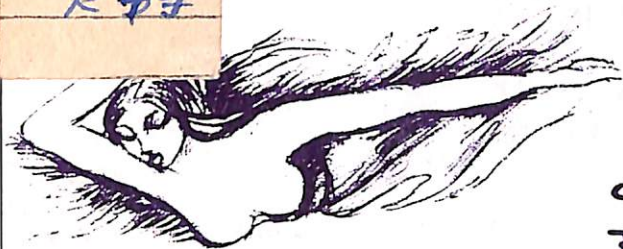
A protestojnë

BIBLIOTEKA

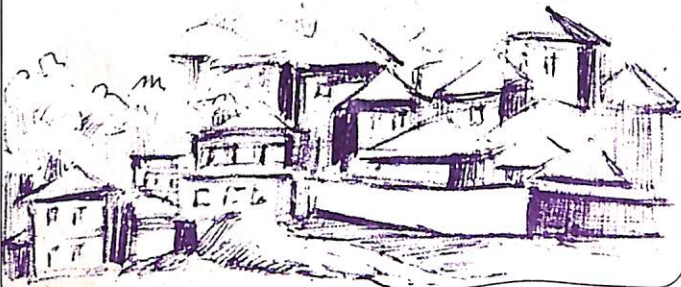
844-31

R 59

të vdekurit

Opus
R
opus

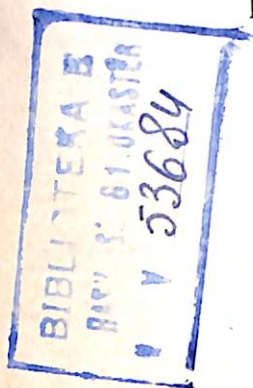
884 31

R 79

PETRAQ RISTO

A PROTESTOJNE TE
VDEKURIT

ROMAN

Shtëpia Botuese "GLOBUS R."
Tirane, 1994

Kopertina: Sadri Ahmeti

*Ia kushtoj Nasit, babait tim, veteranit të Luftës,
në 50-vjetorin e Çlirimit*

Autori

KAPITULLI I

ZBATICA NJEREZORE

Qyteti bregdetar u çbanorizua pak kohë pas ardhjes së hitlerianëve. Ishte i vetmi rast në historinë e tij, që banorët detyroheshin të braktisnin e ta linin pas si një kufomë. Sipas urdhrit të komandës së Korparmatës së 21-të malore gjermane, zhvendosja e qytetarëve ishte bërë ngaqë në këto brigje pritej zbarkimi i trupave angleze. Për qytetarët kjo nuk kishte aspak rëndësi. Qyteti mijëra vjeçar, evakuimin e quante fyerje. Ai ishte përmbysur dy herë nga tërmetet, mbi të kishin kaluar ushtri të panumërta, ishin bërë masakra masive dhe kishin plasur epidemi të ndryshme e, megjithatë, kishte mbijetuar. Shtëpitë, rrugët, dyqanet, punishtet, zyrat, hotelet, kishat, pusët, xhamitë, varkat, muret e kështjellës, anijet, kafenetë, varreza, kinemaja, brigjet, deti, ndërtesa e madhe e Bashkisë, sahati mbi të, moloja, vila e mrekullueshme në majë të kodrës, fabrika e duhanit dhe fabrika e miellit, gjithçka ishin zhytur në mbretërinë e vetmisë.

Zbatika njerëzore kishte ndodhur para një jave. Qyteti, i parë nga lart, do të dukej si një anije në mbytje, në kuvertën e së cilës lëviznin në zallahi mijëra e mijëra njerëz. Ata drejtoheshin nga rruga e vetme që lidhte qytetin me pjesën tjetër të steresë. Qyteti ishte rrethuar nga ujët e detit dhe të kënetës. Gra, burra, fëmijë, pleq, të rinj e të reja, të shëndoshë e të sëmurë, linin vatrat e tyre, me dhembje, dhe kalonin urën,

poshtë së cilës takoheshin deti me kënetën. Ushtarët dhe oficerët nazistë thërrisnin egër, që banorët të shpejtonin. Spiunët, tanimë fare haptazi, qëndronin krah tyre, përkthenin urdhrat në shqip dhe me sytë e stërvitur vëzhgonin fytyrat e mijëra njerëzve, si për të gjetur në të sekrete e fshehtësi të mëdha, që s'kishin mundur t'i gjenin më parë.

Komandanti Johan Katzen, ndënjur në makinën e tij, priste matanë urës, në krah të rrugës së asfaltuar, sikur donte të numëronte teshin e gjatë të të shpërngulurve. Ishte i ri, jo më shumë se dyzet vjeç. Profesioniin si dirigjent orkestre, që e kishte ushtruar pak kohë në qytetin e tij Nuremberg, e kishte harruar qëkuri. Tashmë do të ishte komandant i garnizoneve të vendosura në brigjet rrotull qytetit. Nuk do të kishte të bënte me banorët dhe andrallat që të sjell një qytet ku lëvizja ilegale deri para disa ditësh, para terrorit, kishte qenë në pikun e saj. Shumë elementë të rrezikshëm i kishin internuar larg, nëpër kampet e përqëndrimit. Tani po shkullnin njerëzit e qytetit. Në fillim komanda e Korparmatës kishte menduar që banorët t'i shpërngulnin shumë larg, por nga që ishin me mijëra qytetarë, mungonin mjetet e transportit, kështu që vendimi ishte kthyer dhe popullata ishte shtyrë, si në zbatice, dhjetra kilometra më tutje. Kishte nisur operacioni me emrin konvencional "Shëtitje në port".

- Nxitoni! Njerëzit duhet të largohen pa perënduar dielli, - foli prerë komandanti Katzen.

- Si urdhëron! - iu përgjegj një nga oficerët, që rrinte në këmbë pas xhamit të makinës.

Pastaj komandanti urdhëroi shoferin që ta drejtonte makinën nga qyteti. Duhej të bënte një inspektim të përgjithshëm. Makina shkonte ngadalë në mes të rrugës, duke detyruar banorët të hapeshin në të dy krahët. Ata, të zemëruar, të lodhur, të trishtuar, me hapa si të magnetizuar, ngrinin pak kokat e rënda dhe që nga strehët e rëna të vetullave, hidhnin

shikime të flohta armiqësore në fytyrën e përtejxhamit. Një lumë njerëzor ngarkuar me dengje plaçkash nga më të rëndomtat: jorganë, çarçafë, enë gatimi, gjyma, djepe e gjithëcka e domosdoshme që duhet për të jetuar larg shtëpisë, nën çatitë e të tjerëve. Shumica i kishte hedhur plaçkat krahëve, po kishte edhe nga ata që shpërnguleshin me karroca dore apo biçikleta. Tregtarët e qytetit kishin kaluar pak më parë, pasi kishin ngarkuar mallrat në makina të mëdha. Të shpërngulurit flisnin ngadalë, gati me pëshpërima, duke kthyer herë pas here kokat mbrapa, ku dukeshin shtëpitë e mbështetura mbi kodrat e qytetit.

- Eshtë e para herë që ndodh kështu.

- Mund të ketë ndodhur dhe herë të tjera. Kjo s'ka rëndësi.

- Më mirë të na kishte rënë tërmeti, të na kishte shuar të gjithëve.

- Mos fol kështu! S'ka më keq se tërmeti. Shtëpitë aty i kemi, do kthehemi përsëri.

- S'ma ha mendja. Do vijë anglezi dhe kushedi si do të ndizet. Do bëhet hataja.

- Gjermani është i egër, do na shkrumbojë shtëpi e katandi.

- Jua them unë pse na lajguan, jua them unë: nuk duan të na kenë telash mbrapa shpine.

- Mirë e ka.

- NXitoni hapat!

- S'më bëhet të nxitoj. Më mbeti koka mbrapa. Ja shtëpia ime, ja, ajo që duket si një shami e bardhë...

- S'është gjë e madhe të lësh shtëpinë mbrapa. Mos të qahemi kot. Harruat çfarë hoqëm para disa ditësh. Varrit do t'ia tregoj.

- Prit sa do të vuajmë. Dimri akoma s'ka ardhur.

- Do mendojnë dhe për ne, djema. Kismet. Pak bukë e

pak zjarr do të gjendet dhe për ne. Kismet.

- Po vjen një makinë. Kalo anash. Më duket se është komandanti gjerman. Po, ai qenka, Egërsira!

- Shshsht, se rrotull ka spiunë! Ja, shikoje Servet Dackën, shikoje si i mban sytë hapur, naaa, si peshku.

- Servet qeni, thuaj! Edhe të nipin e degdisi në kampet e vdekjes.

- Kur nuk e zhdukën djemtë! Qeni!

- Ahh!...

Komandanti i ndjente shikimet e banorëve, po aq i bënte për to. Profesionit si dirigjent orkestre e kishte regjur me zhurma të tilla, stonatura të gjalla e klithma bastarde. Ai i duronte me një vetëpërmbajtje olimpike.

Hyri në qytetin e boshatisur, si në një kambanë pa gjuhëz. Iu duk diçka ironike parada e tij pa njerëz. Mungonin vetëm fanfarat. Shoferi, sipas urdhrat të tij, i jepte makinës ngadalë. Ilynë në rrugën kryesore, që merrte kthesën te fabrika e miellit, drejt qendrës së qytetit. Komandanti i shkuan mornica në trup, kur mendoi se si do të jetonte në këtë qytet pa jetë, si do t'i ngryste ditët e pritjes këtu, më këto rrugë të zhveshura, mes këtyre shtëpive shurdhemece. Nxori një cigare dhe e vuri në buzë. Shoferi ia ndezi menjëherë.

- Në një qytet të evakuar, bën ftohtë, - tha shoferi.

Komandanti Katzen nuk foli, po thithi cigaren, si për t'u ngrohur nga ajo xixë e vogël para hundës së hollë. Vërtet që duhej të bënte më ftohtë. Kjo kishte shpjegimin e vet të natyrshëm, që kishte lidhje qoftë me banorët, qoftë me psikologjinë e atyre që do të ruanin një qytet të çbanorizuar. Shumicën e forcave ai e kishte përqëndruar në brigjet rreth e qark, gjithnjë në pritje të një zbarkimi të madh. Edhe kazermat i kishte ngritur rrëzë kodrave, pranë brigjeve, në pikat më strategjike. Kurse komandën e kishte vendosur te ndërtesa e Bashkisë, një ndërtesë kjo vërtet komode, ndërtuar nga

njeshër italianë. Që aty ai do të drejtonte garnizonet e tij, kuptohet nëse do të zharkonin anglezët. Veçse mund t'i duhej të priste gjatë. Ishte komandanti i pritjes.

Inspektimi zgjati vetëm një orë. Gjithçka iu duk në rregull. Banorët ishin larguar duke besuar se kthimi nuk do të vononte. Më mirë, kishte menduar komandant Katzeni duke ngjitur shkallët drejt zyrës. Dhoma e tij e punës do të ishte në katin e tretë, në fund të korridorit, diku nën ingranazhet e sahatit të madh të qytetit. Njëra Jritare e zyrës shikonte nga juperëndimi, ku shtrihej deti. Dielli ishte në të zhytur dhe Katzenit iu duk sikur sfera e zjarrtë qëndronte pezull mbi ujë, e frikësuar nga ftohtësia e dallgëve. Po binte muzgu. Ishte muzgu i parë mbi qytetin pa banorë.

Dita e dytë e evakuimit

Natën kishte fryrë shumë erë. Zhurma e detit i kishte nxjerrë gjumin komandantit, po nuk kishte ç'të bënte, do të mësohej dhe me këtë zhurmë. Vrojtuesit nuk kishin vënë re asgjë të dyshimtë, qoftë nga deti, qoftë nga toka. Disa ushtarë tregonin për macet, qentë dhe pëllumbat që vërtiteshin rrugicave, oborreve dhe çative, me një shikim të përvajshëm. Nuk kishte patur as mjaullitje, as të lehura, madje as gugitje.

Kurse dita kaloi pakuptuar. komandanti Katzen, të cilit sipas dëshirës hëpërhë ia kishin vendosur shtratin në zyrë, fjeti me orë të tëra. Madje edhe drekën ia sollën në zyrë. Nga dritarja nuk shihte ndonjë gjë të re. Po ai perëndim. Veç deti dukej disi më i egëruar.

Dita e tretë

Natën kishte shumë të lehura dhe mjaullitje. Qentë dhe macet vërtiteshin të uritur, duke rrëmihur nëpër të gjitha

qoshet. Ishin dëgjuar krisma xhamash. Ushtarët e patrullave tregonin se qentë kishin sulmuar shtëpitë e tyre. që dikur i kishin ruajtur me fanatizëm, duke kërkuar ushqime nëpër kuzhina. Po siç duket kishin dalë të zhgënjyer dhe ua kishin dhënë ulurimave. Ushtarët ishin detyruar të qëllonin mbi disa nga qentë, të cilët në mëngjes i hoqën nga udhët dhe i hodhën larg. në kënetë.

Komandant Katzenit s'i erdhi mirë kur i raportuan për qentë e vrarë. Ishte një ngjarje joserioze, po fundja ky ishte fati i tij dhe me këtë do të pajtohej, ose më mirë, ishte pajtuar.

Dita e katërt dhe e pestë

Ra një shi i imët. Rrugët u mbushën me gjethe. Shumë qen dhe mace u lanë të lirë të largoheshin në po atë rrugë ku para disa ditësh kishin ikur të zotërit e tyre. Ishte një evakuim tjetër. këtë radhë pa urdhëresë. Vetëm pëllumbat në kafaze e nën pullazet e shtëpive nuk u pajtuan me largimin. Kishin vendosur të ktheheshin në pëllumba të egjër. Natyrisht që komandanti dhe oficerët e tjerë, madje as ushtarakët, nuk dolën te ura për të parë nga afër evakuimin e kafshëve shtëpiake.

Radioja njoftonte për luftime të ashpra në frontin e Lindjes. Kryeministri shqiptar kishte mbajtur një fjalim të rëndësishëm. Ishte lexuar një reportazh për të disa banorë të qytetit të evakuuar, të cilët kishin gjetur strehë në çimentot e ftohta të bodrumeve të Bashkisë së Tiranës, kishin arritur të hanin dhe mull të gjallë. Kinema "Kosova" po shfaqte një film me Greta Garbon.

Katzeni dëgjonte radion me sytë nga dritarja. I dukej sikur shihte një gravurë të qullur nga shiu. Kullonte zi.

Dita e gjashtë

Asgjë e re. Telefonat e vrojtuesve nuk flasin për asnjë

shqetësim. Korrieri sjell gazetat nga Tirana. Asnjë lajm për lëvizjen e luftanijeve angleze. Në të gjithë Shqipërinë vazhdojnë luftime të ashpra.

Dita e shtatë

Ora e madhe e qytetit, që ngrihej tre metra mbi zyrën e komandantit Katzen, papritmas tingëlloi, kur tetë akrepat në të katër fushat, tregonin shifrën 11.

Katzeni u kujtua se ai kishte dhënë urdhër që ora të ndreqej. Mirëpo të njëmbëdhjetë tingujt e saj ishin të fuqishëm e të mprehtë. tepër shurdhues, aq sa nuk duroheshin. Tani nuk mund të jepte urdhër tjetër. U vesh dhe zbriti poshtë. Shoferi e priste në makinë.

- Drejt plazhit!

- Si urdhëron!

Pas dhjetë minutash ishin në shkretëtirën e bardhë. Disa metra larg detit, mes një pylli të vogël me pisha, ishte ngritur garnizoni i katërt. Kishte vendosur të hante drekën me komandantin e këtij garnizoni, Robert Zinken, bjondin sylarush, me të cilin e lidhnin disa kujtime të ëmbla. Edhe Roberti në rininë e hershme i kishte rënë violinës në orkestër, por lufta ia kishte hequr këtë privilegj të artë. Katzeni kishte dëgjuar se Roberti, sapo ishin vendosur në qytet, ditën e evakuimit, i kishte rrëmbyer violinën një cigani dhe kishte luajtur me të si një i fantaksur. Atij i kishte pëlqyer që do të ngulej në këto brigje në pritje të trupave fantazmë. "Kështu do të kem kohë të luaj dhe në violinë", kishte thënë ai.

Katzeni nuk e gjeti Robertin mbi violinë. I thanë se kishte shkuar të peshkonte. Nuk i erdhi mirë, megjithatë qetësisht urdhëroi njërin nga ushtarët që ta thërrisnin. Me hapa të vegjël shkoi drejt bregut. Rëra e lagur kërciste nën shollën e çizmeve. Pra Roberti përsëri e kishte lënë violinën; kishte gjetur si gjënë më të këndshme peshkinin. Mbase s'e kishte keq. Mundej që një ditë dhe ai të bashkohej me bjondin